

ЩОДО ПИТАННЯ РОЗУМІННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЗАСУДЖЕНОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

УДК 343.13

У правовій державі людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю. Забезпечення захисту цих соціальних цінностей є основною метою юридичної науки і практики. Прийняття 13 квітня 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України стало однією із важливих подій для України. Чинний КПК України значно відрізняється від сталих уявлень про кримінальний процес загалом. Він містить ряд положень, спрямованих на забезпечення прав людини і громадянина в кримінальному провадженні, реалізацію демократичних засад, вдосконалення та розширення меж судового контролю за дотриманням прав людини, створення такого порядку судового розгляду, який забезпечує можливість прийняття судом законного, обґрунтованого та справедливого рішення. У зв'язку з цим набуває певної актуальності питання про закріплені КПК України процесуальні гарантії захисту прав та охоронюваних законом інтересів учасників кримінального провадження, зокрема, засуджених.

Проблеми гарантій захисту прав та законних інтересів особи в кримінальному судочинстві досліджено в працях таких видатних науковців: М. Л. Якуба, П. А. Лупинської, О. В. Шпотаківської, С. В. Слинко, В. Ф. Погорілка, В. В. Головченка, Ю.О. Гурджі, М. І. Сірого, В. В. Молдована, Р. С. Кацавеця, П. С. Елькінда. Проте, з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України дослідження цього питання знову актуалізується.

Метою цієї статті є дослідження гарантій захисту прав та охоронюваних законом інтересів учасників кримінального провадження, а саме, засуджених в кримінальному провадженні.

Для того, щоб розпочати дослідження гарантій захисту прав і свобод учасників кримінального провадження, треба визначити поняття «процесуальні гарантії».

Слово «гарантія» походить від французького «garantie», яке означає порука, умова, яка що-небудь забезпечує [1, с. 144; 2, с. 481; 3, с. 113].

Визначаючи поняття гарантії, В. М. Корнуков писав: «все те, що тією чи іншою мірою сприяє досягненню певних результатів або забезпечує певний стан, може бути розцінене як гарантія відповідної діяльності або стану, тому що сприяє діяльності, захищає стан, тобто гарантує їх. Загальне поняття гарантії часто доволі умовне і, якщо так можна висловитися, рухливе, оскільки те, що в одному випадку виступає гарантією, в іншому випадку не є такою» [4, с. 59].

Загальними формами гарантій, проголошених Конституцією України, визначають:

а) політико-правовий режим, у якому реалізуються основні права, свободи і обов'язки людини і громадянина;

б) матеріальні джерела – економічні, політичні та соціально-моральні (загальні) гарантії; в) юридичні гарантії [5, с. 57].

До системи гарантій входять також такі гарантії, як суспільно-політичні, соціально- економічні (матеріальні), ідеологічні, юридичні (правові) [6, с. 50].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови юридичні гарантії визначаються як законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства і держави [7, с. 173].

Під юридичними гарантіями, писав А. В. Мицкевич, «слід розуміти засоби охорони прав громадян від будь-яких зазіхань» [8, с. 29].

На думку М. С. Строговича, юридичні гарантії – це ті встановлені законом та нормами права засоби і способи, якими охороняються та захищаються права громадян, припиняються та усуваються порушені права [9, с. 180–181].

Сучасні українські вчені-процесуалісти В. В. Молдован, Р. С. Кацавець розуміють під процесуальними гарантіями установлені законом норми, які забезпечують здійснення завдань правосуддя наданням всім учасникам процесуальних прав та покладанням на державні органи обов'язків із забезпечення реалізації цих прав [10].

П. А. Лупинська під процесуальними гарантіями розуміє наявні в нормах права правові засоби, що забезпечують усім суб'єктам кримінально-процесуальної діяльності можливість виконувати зобов'язання та використовувати надані права [11].

Отже, поняття гарантії охоплює всю сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, спрямованих на реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення.

Як основні види гарантії можемо виділити:

– процесуальні норми, закріплені у них права та обов'язки учасників кримінального провадження. Гарантії прав та законних інтересів осіб, які вступають в кримінально-процесуальні правовідносини з органами, що здійснюють провадження у справі, реалізуються законом шляхом наділення особи суб'єктивними правами та створенням умов, можливостей для їх здійснення в конкретних процесуальних ситуаціях. Крім того, в кримінальному судочинстві одні суб'єктивні права виступають гарантією інших;

– засади провадження, які закріплені в правових нормах. Визначення принципів судочинства, що закріплені в правових нормах серед основних гарантії кримінального процесу, є також цілком виправданим, оскільки, будучи основними правовими ідеями, вихідними положеннями, саме вони в конкретних ситуаціях виступають гарантіями прав та законних інтересів особи. Проте зазначимо, що жоден принцип кримінального процесу, яким важливим він би не був, взятий окремо від інших, не дає адекватного уявлення про те чи інше судочинство. Тому слід говорити про систему принципів (засад) кримінального судочинства, що закріплені у главі 2 нового КПК України;

– кримінально-процесуальна форма. Важливою процесуальною гарантією постає також кримінально-процесуальна форма, під якою розуміється «сукупність процесуальних умов провадження щодо кримінальної справи загалом і кожної слідчої або судової дії» [12].

Кримінально-процесуальна форма регламентує належний порядок діяльності органів досудового слідства, прокурора, суду та інших учасників кримінального провадження, залучених до процесу; вона завжди повинна бути врегульована кримінально-процесуальним законодавством. Процесуальна форма забезпечує необхідні умови щодо встановлення істини, вирішення всіх завдань правосуддя, найповнішого здійснення прав і законних інтересів особи.

Результатом порушення кримінально-процесуальної форми є визнання процесуальних дій незаконними і скасування процесуальних рішень у кримінальному провадженні. У судовій практиці склався підхід, за яким не будь-яке порушення вимог кримінального процесуального закону (відповідно – і процесуальної форми), а лише істотне, спричиняє скасування процесуального рішення:

– діяльність учасників кримінального судочинства. Зарахування до основних гарантій кримінального процесу діяльності учасників кримінального судочинства здається також вельми обумовленим, оскільки такі процесуальні гарантії, як норми і принципи, лише своїм існуванням не зможуть забезпечити реальне здійснення прав і свобод особи в кримінальному судочинстві. Здійснення під час судочинства забезпечення прав і законних інтересів особи залежить від процесуальної діяльності захисника (адвоката), слідчого, прокурора і суду. Гарантії кримінального процесу безпосередньо пов'язані з діяльністю органів кримінального переслідування з розкриття злочинів, викриття винних у їх вчиненні осіб, притягнення їх до кримінальної відповідальності, суду для визнання особи винною у вчиненні злочину та призначенні йому покарання. До того ж у кримінальному процесі охорона прав завжди розглядається в аспекті встановлених законом

форм діяльності органів внутрішніх справ щодо гарантування реалізації цих прав [13];

– систему перевірки обґрунтованості прийнятих рішень. Оскільки кримінальний процес, як і інший вид людської діяльності, не є досконалим і, в принципі, допускає можливість помилок, як вагома процесуальна гарантія законодавцем передбачена незалежна система перевірки (контролю) законності й обґрунтованості деяких рішень, що приймаються в межах кримінального судочинства.

На кожній стадії кримінального процесу всебічно з'ясовують, чи не було допущено порушення прав та інтересів особи на попередніх стадіях процесу. Її елементами стають визначені кримінально-процесуальним законом можливості щодо оскарження будь-якої незаконної або необґрунтованої дії слідчого, прокурора як у позасудовому, так і в судовому порядку.

У цьому аспекті важливим є наголошення на наявності в національному кримінальному процесі системи контролю за законністю та обґрунтованістю судових рішень, що охоплює як можливість апеляційного та касаційного перегляду судових рішень тощо, так і систему судового контролю за законністю й обґрунтованістю окремих рішень суду, а також процесуальних дій органів досудового слідства, прокурора і суду, що здійснюється в межах кримінального провадження:

– систему заходів забезпечення кримінального провадження, процесуальні санкції. У правовій державі існують обмеження прав особистості, що диктуються публічними інтересами. Відомо, що заходи процесуального примусу можуть застосовуватись як для виявлення та збирання доказів, так і для запобігання ухиленню підозрюваного, обвинуваченого від слідства і суду, забезпечення його належної поведінки. Проте застосування таких заходів уможливорюється лише на підставах та в порядку, визначеному законом. Використання системи заходів забезпечення кримінального провадження та процесуальних санкцій, без сумніву, сприяє охороні суб'єктивних прав та інтересів особи [14];

– процесуальні строки. Процесуальні строки встановлюються законом саме в інтересах швидшого забезпечення прав та

обов'язків учасників кримінального провадження. Кримінальне провадження, регламентоване законом у всіх його суттєвих моментах, не можна віддати стосовно часу його здійснення на розсуд посадових та приватних осіб, які беруть у ньому участь, в результаті чого здійснення багатьох кримінально-процесуальних дій залежить від встановлених законом строків. Навіть тоді, коли новий КПК України не встановлює конкретних строків для проведення тих чи інших дій, він вимагає їх проведення у розумні строки [15, с. 67].

Під кримінально-процесуальними гарантіями розуміють ті засоби, що встановлені кримінально-процесуальними нормами для здійснення завдань кримінального судочинства, насамперед захисту прав і законних інтересів осіб, що притягаються до кримінальної відповідальності [16, с. 21].

В. М. Трофименко вважає, що кримінально-процесуальні гарантії є складовою частиною правового статусу особи, оскільки лише за допомогою системи гарантій можна реалізувати права, свободи й обов'язки людини та громадянина. Вони покликані забезпечувати, гарантувати нормальне, тобто встановлене законом, функціонування того чи іншого суспільного і правового інституту [17, с. 20].

Кримінально-процесуальні гарантії визначають як спеціальні правові засоби, що забезпечують реалізацію прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також виконання ними своїх обов'язків.

Отже, для досягнення цілей та бездоганного вирішення завдань кримінального процесу необхідні ефективні заходи та засоби їх забезпечення. Роль таких методів покладається на певну систему гарантій, які спрямовані, з одного боку, на досягнення цілей та інтересів правосуддя, а з іншого – на охорону та захист прав та законних інтересів особи у кримінальному провадженні.

Зупинимось більш детально на розгляді гарантій захисту прав і законних інтересів засуджених.

Так, однією з форм правових гарантій прав і свобод засуджених, що потребує розгляду, є гарантії захисту їх прав, виокремлення яких зумовлюється необхідністю поновлення порушених

прав. До основних елементів цієї форми гарантій засуджених можна віднести такі: право засуджених на судовий захист, право на правову допомогу, дієвий механізм соціально-правового захисту цих прав судом на національному та міжнародному рівнях, здійснення контролю (міжнародного, відомчого, прокурорського, громадського) за дотриманням прав засуджених під час виконання покарань, функціонування інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

В ст. 55 Конституції України зазначається, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Таким чином, право на судовий захист є якісно вищою юридичною гарантією прав і свобод людини і громадянина.

Органом судового захисту на міжнародному рівні виступає Європейський суд з прав людини, який розглядає справи, пов'язані з порушенням права особи не бути підданим нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню під час тримання під вартою. В першу чергу мова йде про перенаселеність камер, неналежні санітарно-гігієнічні умови, ненадання адекватної медичної допомоги, неналежне поводження з боку персоналу.

З метою підвищення ефективності захисту прав і законних інтересів засуджених певної уваги заслуговує пропозиція стосовно створення низки спеціальних пенітенціарних судів в системі судів загальної юрисдикції як пенітенціарних палат або окремих спеціалізованих судів, наділених відповідною компетенцією.

Ще одним засобом захисту прав людини є інститут омбудсмена. В Україні запроваджено національний превентивний механізм, який здійснюється у форматі «Омбудсмен+» шляхом моніторингових візитів до місць позбавлення волі працівниками Секретаріату Уповноваженого з прав людини та громадських активістів. Кореспонденція, яку засуджені адресують Уповнова-

женому Верховної Ради України з прав людини та його представникам, ЄСПЛ, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноваженим особам таких міжнародних організацій, суду, прокуророві або отримують від них, перегляду не підлягає і протягом доби надсилається за належністю або вручається засудженим в конверті[18].

Позитивним зрушенням в напрямі гарантування прав і свобод засуджених на сьогодні є розгляд Верховною Радою України низки законопроектів стосовно розширення прав засуджених до позбавлення волі, зокрема: закріплення права витратити на покупку продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої необхідності гроші, зароблені у виправній колонії, отримані з перекладу, за рахунок пенсії та іншого доходу, без обмеження їх кількості; врегулювання питання пенсійного забезпечення засуджених до позбавлення волі[19]; вдосконалення гарантій прав засуджених на відбування покарання за місцем проживання до засудження або місця проживання родичів; обмеження компетенції пенітенціарної служби в питаннях переведення засуджених до інших установ[20].

Отже, правові гарантії прав засуджених – це правові засади, норми, інститути та юридичні механізми в галузі поведіння із засудженими, що забезпечують і захищають їх права, свободи і законні інтереси і охоплюються такими формами, як гарантії реалізації та охорони (захисту) прав і свобод засуджених.

Система правових (процесуальних) гарантій прав засуджених є широким, багатогранним утворенням, що забезпечує, з одного боку, права, свободи і законні інтереси засуджених, а з іншого – законний формат діяльності органів та установ виконання покарань.

Система гарантій засуджених не в повній мірі відповідає міжнародним стандартам і потребує подальшого вдосконалення. Поступова імплементація засад і норм міжнародних стандартів стане гарантією дотримання прав засуджених, законності, гуманності у правозастосовній діяльності.

1. *Словарь иностранных слов / под ред. И. В. Лехина, С. М. Локшиной и др.* – М., 1964. – 784 с.
2. *Словник української мови / відп. ред. П. П. Доценко, Л. А. Юрчук.* – К. : Наукова думка, 1971. – 732 с.
3. *Словарь иностранных слов.* – 16-е изд., испр. ред. В. В. Пчелкина. – М. : Рус. Яз., 1988. – 624 с.
4. *Корнуков В. М. Теоретические и правовые основы положения личности в уголовном судопроизводстве : дисс. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. М. Корнуков.* – Х., 1988. – 410 с.
5. *Загоруй И. С. Система конституционных гарантий защиты прав и свобод человека и гражданина в Украине / И. С. Загоруй // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України.* – Луганськ : Науково-теоретичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 57–64.
6. *Никоненко М. Я. Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину : дис. канд. юр. наук: спец. 12.00.09 / М. Я. Никоненко.* – К., 2007. – 261 с.
7. *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел.* – К. : Ірпінь ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
8. *Мицкевич А. В. О гарантиях прав и свобод советских граждан в общенародном социалистическом государстве / А. В. Мицкевич // Советское государство и право.* – 1963. – № 8. – С. 24–33.
9. *Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности / М. С. Строгович.* – М., 1966. – 252 с.
10. *Молдован В. В. Кримінальний процес України. Практикум : навч. посіб. / В. В. Молдован, Р. С. Кацавець.* – К. : Алерта, 2006. – 297 с.
11. *Уголовно-процессуальное право РФ / под ред. П. А. Лупинской.* – 3-е изд. – М. : ЮРИСТЪ, 2001. – 327 с.
12. *Якуб М. Л. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве (понятие и свойства) // Сибирские юридические записки.* – Иркутск ; Омск, 1973. – Вып. 3. – С. 161.
13. *Антонов И. Обжалование в суд процессуальных действий и решений как гарантия защиты личности в сфере уголовного судопроизводства / И. Антонов, Г. Васильева // Юридический мир.* – 2005. – № 10. – С. 48–53.
14. *Шпотаківська О. В. Процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві // Захист прав, свобод і законних інтересів громадян України в процесі правоохоронної діяльності : ма-*

- теріали міжвуз. наук.-практ. конф. Донецьк, 27 квіт. 2001 р. – 2001. – С. 585–587.
15. Элькин П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права / П. С. Элькин. – М., 1967. – 192 с.
 16. Уголовный процесс: ученик для студентов юридических вузов и факультетов / В. И. Басков, К. Ф. Гуценко, М. А. Ковалев и др.; под. ред. К. Ф. Гуценко. – М.: Зерцало, 1997. – 575 с.
 16. Трофименко В. М. Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду : дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. М. Трофименко – Х., 2000. – 188 с.
 17. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки. – Х.: Право, 2013. – 824 с.
 18. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 29.12.2015 №2186/5 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
 19. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання покарань та реалізації прав засуджених від 01.08.2015 № 2490а [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
 20. Проект Закону про внесення змін до статті 93 Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо удосконалення гарантій права засуджених на відбування покарання за місцем проживання до засудженні або місця постійного проживання родичів) від 03.07.2015 № 2253а [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

Кульчак Л.С. Щодо питання розуміння процесуальних гарантій прав і законних інтересів засудженого в кримінальному провадженні

У статті розглядається поняття гарантій прав, свобод і законних інтересів засуджених, з'ясовується їх роль і значення в механізмі правового статусу засуджених. Аналізуються наявні в науковій літературі класифікації правових гарантій прав засуджених. Досліджуються фактори та умови правових гарантій прав засуджених. Надається оцінка деяких законопроектів щодо гарантування прав засуджених.

Ключові слова: гарантії прав і свобод засуджених, правові гарантії, класифікація гарантій прав і свобод, механізм гарантування, кримінальне процесуальне право.

Кульчак Л.С. К вопросу понимания процессуальных гарантий прав и законных интересов осужденного в уголовном судопроизводстве

В статье рассматривается понятие гарантии прав, свобод и законных интересов осужденных. Определяется их роль и значение в механизме правового статуса осужденных. Анализируются существующие в научной литературе классификации правовых гарантий прав осужденных, исследуются факторы и условия правовых гарантий прав осужденных. Дается оценка некоторым новым законопроектам относительно гарантирования прав осужденных.

Ключевые слова: гарантии прав и свобод осужденных, правовые гарантии, классификация гарантий прав и свобод, механизм гарантирования, уголовное процессуальное право.

Kulchak L.S. To the question of understanding of legal guarantees of rights and legitimate interests of prisoners in criminal procedural law

In the article a concept of guarantees of rights, freedoms and legitimate interests of prisoners is examined, their role and meaning in the mechanism of legal status of prisoners and determined. In the work existing in scientific literature legal classifications of guarantees of prisoners rights are analyzed, factors and conditions of legal guarantees of prisoners rights are investigated. An author is given an evaluating to some new drafts concerning the guaranteeing of criminal procedural law.

Keywords: guarantees of rights and freedoms of prisoners, legal guarantees, classification of guarantees of rights and freedoms, mechanism of guaranteeing, criminal procedural law.

Потяк В.І.

КОНЦЕПЦІЯ ЮВЕНАЛЬНОГО ПРИМИРЕННЯ ЯК МЕХАНІЗМ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ УГОДИ (ДОГОВОРУ) ПРО ПРИМИРЕННЯ: СТАН І ШЛЯХИ ВДОСОНАЛЕННЯ

УДК 343.13

Актуальність статті обумовлена тим, що протягом 2016-2017 років спостерігається активна підтримка ЮНІСЕФ реформування впровадження інноваційних механізмів у кримінальне право і кримінальний процес, які спрямовані на вирішення кримінально-правових конфліктів за участю неповнолітніх та кримінально-правового забезпечення охорони угод (договорів) про примирення. Зокрема, можна виділити розробку і обговорення: 1) механізму застосування програм відновного правосуддя у кримі-